

„VISSZHANGOT VER AZ IDŐBEN”

*Hetven írás Szegedy-Maszák Mihály
születésnapjára*

Szerkesztette

BENGI LÁSZLÓ
HOVÁNYI MÁRTON
JÓZAN ILDIKÓ

KALLIGRAM
Pozsony, 2013

A kötet megjelentetéséhez hozzájárult
a Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal támogatása.

KÖZIGAZGATÁSI ÉS IGAZSÁGÜGYI HIVATAL

© Szerzők, szerkesztők, 2013
ISBN 978-80-8101-724-7

HAJDU PÉTER

Hogyan tárgyalhatók novellák az irodalomtörténetben?

A nemzetközi irodalomtudományban immár több évtizedes vita folyik az irodalomtörténet lehetőségéről vagy lehetetlenségéről. Az irodalomtörténet itt egy tudományos prózai műfajt jelent, amely paradigmaticus példáiban egy-egy nemzeti irodalom történetét mondja végig. Alapvető kételyek illetik a műfajt legalábbis Jauss 1970-es problémafelvetése óta (JAUSS 1997; lásd még VERES 2004). Csakhogy az irodalomtudomány kéteyleitől függetlenül láthatólag megmaradt valamiféle társadalmi igény, és ezért sokféle kísérletezés folyik világszerte: hogyan lehetne úgy irodalomtörténetet írni, hogy közben számolunk az elméleti problémákkal is. Magyarországon a viták mintha különösen élesek lennének, egyrészt mert a mi legteljesebb nemzeti irodalomtörténetünk, az immár majd félszázados „Spenót” nemcsak sok szempontból elavult, hanem a Kádár-rendszer termékeként sok része ideológiailag vállalhatatlan is (SÓTÉR 1964–1966); másrészt mert az irodalomtörténet a nemzeti kultúra egészében is hevesen vitatottá vált a hagyomány, a globális kulturális transferek és talán leginkább a kanonizáció hatalomtechnikai aspektusainak vonatkozásában.¹ A Szegedy-Ma-

¹ Margócsy István megfogalmazása szerint összefoglaló irodalomtörténetre ideológiai igény van, miközben társadalmi megrendelés nincs (MARGÓCSY 2012, 81).

szak Mihály főszerkesztette *A magyar irodalom története* (SZEGEDY-MASZÁK 2007) meglehetősen radikális eljárást folytatva lemondott a folyamatos narrációról és az egységesítő szemléleti keretről. A következőket végiggondolt elméleti alapvetésből egy a magyar közegben szokatlan irodalomtörténet született, amely azonban a mintaként szolgáló Hollier-féle francia irodalomtörténetnél (HOLLIER 1994) jobban hasonlít az ICLA nagy könyvsorozatára, az európai nyelveken írott irodalmak összehasonlító történetére (amelynek szervezésében Szegedy-Maszák Mihály szintén fontos szerepet tölt be). Hogy a vállalkozás nem teljesítette az új magyar irodalomtörténet iránti várakozásokat (amivel sem azt nem akarom mondani, hogy ezeket a várakozásokat jogosnak, sem azt, hogy akár elvileg teljesíthetőnek tartom), azt jelzi egyfelől, hogy mennyi kritikát kapott mind írásban, mind külön e célra szervezett konferenciákon, másfelől, hogy további kollektív vállalkozások folytak, folynak, amelyeknek célja az új irodalomtörténet megírása.²

Úgy látszik tehát, hogy a műfajjal vagy a műfaj elméleti lehetőségeivel továbbra is viaskodnunk kell. A továbbiakban egy olyan nagyobb problémának egy részéről lesz szó, amelyet úgy neveznék meg: *az irodalom megjelenítése az irodalomtörténetben*. Márpedig ezt kulcsproblémának látom: mekkora szerepet tud kapni maga az irodalmi mű az alapvetően életrajzokban, pályaképekben, egy-egy életmű (szerzőnévvel felcímkézett korpusz) megragadásában gondolkodó értekező műfaj keretei között? Tud-e egyáltalán, és mennyiben tud az irodalmisággal foglalkozni az irodalomtörténeti elbeszélés? Mi adja az irodalomtörténet létjogosultságát, ha épp az irodalomról viszonylag keveset tud mondani? A novellával, a rövidprózai elbeszéléssel kapcsolatban azonban vannak speciális nehézségek is. Három témáról lesz szó a továbbiakban.

² Lásd GINTLI 2011. Az MTA Irodalomtudományi Intézetében folyó, sok éve készülődő munka fontos vitadokumentumai a *Literatura* 2006/2-es számának *Műhely* rovatán (206–298) kívül: BENE és KECSKEMÉTI 2009; ANGYALOSI 2009.

1. Mennyiség

A novella műfajának virágkorát Magyarországon a 19. század utolsó negyedére és a 20. század első felére tehetjük, ami nagy mértékben átfedi a sajtó virágkorát is, és ez az egybeesés azzal jár, hogy a magyar novellakorpusz egésze pillanatnyilag felméréstelen. Még a többé-kevésbé kanonizált novellisták szövegkorpuszát illetően is nagyon sok a bizonytalanság. Mikszáth Kálmán, Tömörkény István, Krúdy Gyula és Kosztolányi Dezső novellaterméséről rendelkezünk valószínűleg a legtöbb információval, de még náluk is vannak fehér foltok. Már egy Bródy Sándor esetében az is kérdés, hogy néhány száz vagy ezernél több novellával kell számolnunk az életművön belül (JUHÁSZ 1971, 61–62). De a hatalmas novellakorpuszokkal nem az a legnagyobb baj, hogy egy részük (néha talán jelentős részük) ismeretlen, ami elbizonytalanítja a kijelentések érvényét, hiszen az irodalomtörténetnek úgysem lehet célja minden művet tekintetbe venni. Sok szerző novelláiból készültek reprezentatív gyűjtemények, amelyekből dolgozhatunk. Az első probléma ezzel az, hogy a gyűjteményes kiadásokat a szocializmus idején állították össze, és ezért válogatási szempontjaikkal, kanonizációs stratégiáikkal, textológiai módszereikkel nem feltétlenül tudunk azonosulni. Nem biztos, hogy Bródy novellái közül ma pontosan azokat választanánk ki egy reprezentatív kiadáshoz, mint az 1960-ban Czine Mihállyal együttműködő Bródy András (BRÓDY 1960). De még az ilyen válogatásban rendelkezésünkre álló korpuszok is meglehetősen nagyok. A Mikszáth kritikai kiadás húsz kötetre tervezte a novellákat úgy, hogy a kicsit is hosszabbakat a regények közé sorolta, a Czibor János-féle Tömörkény-kiadás, amely a korai évektől eltekintve teljességre törekedett, hét kötet – a legvékonyabb sem kevesebb 450 oldalnál –, de még a két kötetes Bródy-válogatás is hosszabb, mint ezerkétszáz oldal. Ez utóbbi terjedelem már nem olyan elrettentő, de valójában sokkal nehezebb ezer oldalnyi novellával, tehát mintegy száz művel dolgozni, mint két-három regénnyel.

Egyszerűen nehezebb fejben tartani az anyagot. Ezen a gondon persze segíthetne a kánon: beszéljünk csak arról a néhány novelláról, amelyet a recepciótörténet fontosnak talált. Itt azonban a kritikai feldolgozatlanságon kívül van még egy nehézség.

2. Sokféleség

Még egy szerző művein belül is hallatlan változatosságot mutatnak a novellák, hiszen rendkívül rugalmas műformáról van szó. Vannak kivételek, mint Gozsdu Elek, akinek a novellái eléggé hasonlítanak egymásra, de ő azért is kivétel, mert nagyon keveset írt. Az olyan tekintélyes novellakorpuszok tekintetében, amelyekről eddig volt szó, a formai, tematikus, hangulati, vagy akár világképi változatossággal is számolni kell. Lehet általánosságban beszélni egy novellista stílusáról, eszméiről, politikai pozíciójáról: ezek létező és legitim irodalomtörténeti témák, de ilyen fejtegetések révén éppen azt nem lehet megmutatni, hogyan működnek a novellák. Elvileg le lehet írni, lehet elemezni egy-két novellát, és azt állítani vagy sugallani, hogy nagyjából ilyen a többi is (csak esetleg nem sikerültek annyira jól), de a novellák változatossága miatt ez is esendő módszer.

Van azonban egy lehetőség, amellyel irodalomtörténetek gyakran élnek: nem novellákról kell beszélni, hanem novelláskötetokről. Az előnyök számosak: figyelmen kívül lehet hagyni az újságokban, folyóiratokban megjelent műveket, nem kell foglalkozni a változatok, újraközlések, átdolgozások filológiai problémáival, és főleg nagyobb kompozíciókról lehet beszélni, ami könnyebb. És itt nemcsak a műfaj-hierarchia kérdésére szeretnék utalni. Az önmagában nem nehézség, hogy a novella presztízse alacsonyabb a regényénél vagy a drámáénál, sőt szinte minden más irodalmi műfajénál. Ez persze jelenti, hogy több műfajban is alkotó szerzők esetében van bizonyos vonzása a hosszabb szövegeknek, hogy ne a(z esetleg jó) novellákról essen több szó, mint a(z esetleg pocsék) regényekről. De az iroda-

lomtörténeti előadás szokásos narratív stratégiái is elsősorban a nagy presztízsű, hosszabb művekre vannak kidolgozva. És a kötet mégiscsak hosszabb, mint az egyes elbeszélés. Ráadásul ott tovább lehet szelektálni, hiszen a kötet általános leírása után elég lehet egy-két novellát bemutatni mint a legjobbakat. Kit érdekel a selejt, az irodalmi taposómalom, a napi megélhetési rutin tucattermékei? Nos, azt hiszem, az irodalomtörténetekben szokásosnál sokkal több novelláról kéne érdemben szót ejteni, ha meg akarjuk mutatni, milyenek egy korszak vagy egy szerző novellái, illetve hogy azok elbeszélésként milyen irodalmiságot képviselnek.

Az eddig elhangzottak egy részét azonban csekély változtatásokkal elmondhatnánk a lírai költeményekről is. Azokból is sok van és gyakran sokféle. (Bár a kritikai feldolgozottság jobb és a presztízs magasabb.) A novellák irodalomtörténeti megjelenítésének viszont van egy további, speciális nehézsége.

3. A leírás terjedelmi korlátai

Novellaelemzésekben elterjedt szokás az elején tartalmi ismertetést adni. Ez legitim eljárás, azonosíthatóvá teszi a tárgyalt művet, és gyakran elengedhetetlen. Mégiscsak történetekről van szó. Ez általában sokkal nagyobb terjedelmet igényel, mint ha egy versről jeleznénk, miről szól, és arányaiban többet, mint amikor egy regény tartalmi vázát bocsátjuk előre. Egy irodalomtörténetben egyszerűen nincs hely arra, hogy szignifikáns mennyiségű novellával érdemben foglalkozzunk, mert a kisprózai működések bemutatása túl sok tartalomismertetést, és hozzá túl sok bíbelődést igényelne aprólékos részletekkel. Itt még a jól megválasztott idézet sem segít. A költőiséget akár egyetlen verssor is megmutathatja, de az elbeszélés sajátosságainak demonstrálásához vagy bekezdéseket kell idézni, vagy a rövidebb idézeteket alaposabb kontextualizáló kommentárokkal kell körülvenni, amire általában megint csak nincs hely.

A végére az a kínzó kérdés maradt, van-e akkor valamilyen konstruktív javaslatom a kispóza irodalomtörténeti megjelenítésére? Szögezzük le, hogy az utóbbi években megfigyelhető némi elmozdulás a novella műfajának és a magyar rövidprózai teljesítményeknek az irodalomtudományos megítélésében, kezelésében, értékelésében. Ebből az következik, hogy ha készülnek még további magyar irodalomtörténetek, akkor azok nem hagyhatják ki az elbeszéléseket, és olyan mostohán sem bánhatnak velük, mint eddig szokás volt. De a terjedelmi korlát nagy úr (legalábbis ha nyomtatott könyvekben gondolkodunk), és ezért egy olyan javaslat, hogy a novellák irodalomtörténeti tárgyalására nem szabad sajnálni a helyet, valószínűleg életidegen lenne. Vélhetőleg a rövidpróza értékelésének terepe továbbra sem az összefoglaló irodalomtörténet lesz, és lehetséges, hogy a novellaelemzés diskurzusának valamiképpen, valamilyen műfaj keretében mégis meg kell majd küzdenie a korszakot, életművet, szövegtípusokat illető általánosítások feladatával.

HIVATKOZÁSOK

- ANGYALOSI Gergely (2009), *Közelítések a modernséghez. Az új magyar irodalomtörténet harmadik kötetének koncepcionális kiindulópontja*, *Literatura*, 35, 321–325.
- BENE Sándor és KECSKEMÉTI Gábor (2009), *Javaslatok egy új irodalomtörténet elvi alapvetéséhez és régi magyar irodalomtörténeti részének felépítéséhez*, *Helikon*, 55, 201–225.
- BRÓDY Sándor (1960), *Húsevők*, 2 köt., vál. BRÓDY András, Budapest, Magvető.
- GINTLI Tibor (szerk.) (2011), *Magyar irodalom*, Budapest, Akadémiai.
- Denis HOLLIER (szerk.) (1994), *A New History of French Literature*, Cambridge–London, Harvard University Press.
- Hans Robert JAUSS (1997), *Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*, in *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*, Budapest, Osiris, 36–84.
- JUHÁSZ Ferencné (1971), *Bródy Sándor*, Budapest, Akadémiai.
- MARGÓCSY István (2012), *Variánsok lehetséges és létező összefoglaló magyar irodalomtörténetekről*, *Alföld*, 2012/3, 74–84.

- SÓTÉR István (főszerk.) (1964–1966), *A magyar irodalom története*, 6 köt., Budapest, Akadémiai.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály (főszerk.) (2007), *A magyar irodalom története*, I–III., Budapest, Gondolat.
- VERES András (szerk.) (2004), *Az irodalomtörténet esélye*, Budapest, Gondolat.